

УДК 355.1-053.18“364”:393](477+470+571)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036>

ТАРАН ОЛЕНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0548-0678>

TARAN OLENA

a Ph.D. in History, a research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0548-0678>

Бібліографічний опис:

Таран, О. (2023) Громадянські практики вшанування загиблих – нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни. *Народна творчість та етнологія*, 1 (397), 36–47.

Taran, O. (2023) Civic Practices to Honour the Dead – New Forms of Urban Commemoration in the Conditions of Russian-Ukrainian War. *Folk Art and Ethnology*, 1 (397), 36–47.

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАКТИКИ ВШАНУВАННЯ ЗАГИБЛИХ – НОВІ ФОРМИ МІСЬКОЇ КОМЕМОРАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація / Abstract

Соціальні катаклізми новітньої історії України, насамперед сучасна російсько-українська війна, та пов'язані з нею масштаби масової загибелі людей не могли не накласти відбиток на ментальність українців. Смерть і поховання в такому контексті є кризовою ситуацією (подією), перш за все для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий: локальної, професійної, дружньої та інших. В умовах російсько-української війни, особливо у форматі широкомасштабного вторгнення, виникають та набирають сталих рис нові форми комеморації. Серед них – цивільні поховання в екстремальних умовах, спонтанні меморіали, антивоєнні перформенси, зміна в топоніміці населених пунктів з метою вшанування військових-захисників, уродженців цих населених пунктів. Одним з видів збереження пам'яті та вшанування жертв серед цивільних громадян України і військовиків стали мережеві мартирологи. Сучасні ІТ-технології дозволяють висловлювати жалобу в новому форматі: як у суспільному, так і приватному порядку, у спільнотах, що не обмежені родинним або дружнім колом спілкування. Будуючи віртуальні зв'язки в Інтернеті у формі соціальних мереж, форумів, кола підписників, колеги знайомих, офіційні або приватні особи будують свою «віртуальну» спадщину в Інтернеті в режимі реального часу. Ця спадщина лишається в мережі необмежений час, дозволяючи іншим користувачам висловлювати жалобу та долучатися до спогадів про фігурантів некрологів, використовуючи «емоційні вподобайки» або коментарі під дописами. Заголовки некрологів українських муніципальних сайтів несуть емоційне навантаження для спонукан-

ня членів громад долучитися до висловлення колективної жалоби за загиблими односельцями. Акцент робиться на громадянській позиції загиблих. Тексти некрологів спрямовані на емпатичний відгук читача, орієнтовані на моральні чесноти загиблого; констатують передчасну смерть, а відтак і нездійснення певних життєвих планів. Шляхетність і рішучість, сміливість і безмежна життєрадісність – саме такими епітетами рясніють офіційні некрологи загиблих Захисників.

Ключові слова: російсько-українська війна, військове повсякдення, мортальні практики, поховання, некролог.

The social cataclysms of the up-to-date history of Ukraine, first of all, the modern Russian-Ukrainian war, and the scale of the mass death of people connected with it, could not help but leave an imprint on the mentality of Ukrainians. Death and burial in this context are considered as a crisis situation (event), first of all, for the family group, as well as the other social communities in which the deceased has been involved: local, professional, friend groups and others. New forms of commemoration are emerging and gaining permanent features in the conditions of Russian-Ukrainian war, especially in the format of a large-scale invasion. Civilian burials in extreme conditions, spontaneous memorials, anti-war performances, a change in the toponymy of the settlements in order to commemorate military defenders, natives of these localities are among such forms. The network martyrologies have become one of the types of memory preservation and honoring victims among civilians of Ukraine and the military men. Modern IT technologies allow expressing mourning in a new format: both publicly and privately, in communities those are not limited to family or friend circles of relations. The groups of followers, colleagues or acquaintances, official or private persons form their virtual heritage on the Internet in the real time regime building virtual connections on the Internet in the form of social networks, forums. This heritage remains online for an indefinite time, allowing other users to mourn and attach to reminiscences and the obituaries using emotional likes or comments under the posts. The headlines of obituaries of Ukrainian municipal websites contain emotional commitments to encourage community members to express collective mourning for dead fellow villagers. Emphasis is placed on the civilian position of the dead. Obituary texts are aimed at the reader's empathetic response, focused on the moral virtues of the deceased; premature death is stated, and hence the failure to realize certain life plans. Nobility and determination, courage and boundless cheerfulness – these are the epithets abounding in the official obituaries on the fallen Defenders.

Keywords: Russian-Ukrainian war, military routine, mortal practices, burial, obituary.

Будь-яка війна – це передусім втрата людських ресурсів, а війна за відстоювання цілісності та територіальної незалежності України у ХХІ ст. – величезна кількість жертв серед цивільного населення й особового складу. Згідно з офіційними джерелами, лише за перший місяць повномасштабного вторгнення Росії (за період з 24 лютого по 23 березня 2022 р.) унаслідок бойових дій загинуло понад тисячу цивільних, з них 124 дитини, станом на 4 вересня, за офіційною інформацією ювенальних прокурорів, загинули 382 дитини, на 1 лютого 2023 року – 459¹.

У цьому дослідженні ставлення до смерті в суспільстві розглянуто як індикатор ставлення до життя. Якщо в умовах мирного життя смерть і поховання становлять, безумовно, кризову ситуацію насамперед для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий (локальної, професійної тощо), то в умовах війни громадяни опиняються перед фізичними та психологічними проб-

лемами контакту зі смертю. У цьому контексті особливо складними усвідомлення смерті є для містянина, оскільки категорія смерті й пов'язані з нею мортальні практики десятиліттями в урбаністичному середовищі лежать у площині ритуальних послуг. Контакт із мертвим тілом у містянина традиційно зведений до мінімуму.

Військове повсякдення спричинює порушення звичних правил поведінки містянина, коли смерть або її загроза перманентно наявна й вимагає порушення звичних правил, війна змусила вийти містянина з усталеного ритму життя. Вимушені реагувати на виклики воєнного часу, мешканці міст опиняються перед знищенням стандартів мирного життя, і за неможливості проведення мортальних практик в усталених межах кладовищ переносять їх у простір живих – на придомові території, дитячі ігрові майданчики. Якщо для селянина поєднання життєвого та мортального простору є цілком органічним і зрозумілим (достатньо згадати практику родинних або поодиноких похо-

вань на городах чи в садках, що зафіксовано етнографами ще на початку 2000-х рр. на Сумщині, Полтавщині, Гуцульщині [1]), то для містянина така практика є шокуючим досвідом.

Загальновідомо, що ставлення до смерті та мертвих є своєрідним локусом моральних норм і базовим чинником, який віддзеркалює сутність світоглядних засад будь-якого суспільства. Повномасштабне вторгнення російських військ, яке триває вже понад пів року, засвідчує: людська емпатія українців у часи війни сягає найвищого рівня: в українців не існує зараз приватного горя, уся жалоба – спільна.

Джерельною базою дослідження стали офіційні заяви представників влади, державних та громадських установ, мерій малих міст, соціальні мережі з офіційними представницькими майданчиками: *Instagram*, *Twitter*, *Telegram*, а також *YouTube*. Додатковим джерелом вивчення ставлення до смерті по обидва боки лінії фронту (як на підконтрольній, так і на окупованій території України) є опубліковані родичами загиблих унаслідок воєнних дій некрологів, споминів, жалобних та комеморативних практик. Усі названі джерела існують у відкритому доступі та мають публічний характер.

Про високий рівень співчуття українців при здійсненні мортальних практик свідчать численні факти, зафіксовані в мережі Інтернет. Це допомога в похованні цивільних, які загинули через російські обстріли на підконтрольній Україні території; намагання попри ризики в умовах окупації поховати загиблих воїнів ЗСУ та ТрО (як це відбувалося в тимчасово окупованому м. Ізюм, коли працівники ритуальних служб та небайдужі громадяни здійснювати інгумацію решток захисників); виїзд на тимчасово окуповані території родичів загиблих, волонтерів, священнослужителів з метою вивезення тіл загиблих військових та цивільних для інгумації на підконтрольній території або малій батьківщині (кладовищах міст, містечок, селищ, де проживають родичі загиблих);

здійснення поховань загиблих цивільних воїнами ЗСУ у прифронтових містах (як у Лисичанську, де станом на 16 червня 2022 р. облаштоване масове (братське) поховання близько 300 цивільних [13]).

Соцмережі рясніють інформацією про взаємодопомогу в пошуках та ідентифікації жертв російсько-української війни. Так, у с. Богданівка Броварського району Київської області місцеві жителі із власної ініціативи за номером розстріляної машини шукають родичів загиблих у ній пасажирів з метою перетворення безіменних могил на верифіковані. «Російські нацисти вбили мирних людей, які просто проїжджали повз. Потім, помітивши сліди, окупанти спалили тіла», – пише Сергій Кондратенко, який на своїй сторінці у *Facebook* опублікував цю світлинку. Відтепер номерний знак машини над могилою – це єдиний спосіб віднайти родину загиблих та бодай якусь інформацію про тих, у кого забрали життя. Могилу облаштували біля воріт одного з будинків, імовірно, біля якого було розстріляно цивільних.

Перманентний обстріл з усіх видів зброї не дає можливості здійснити поховальний обряд за всіма християнськими канонами. У перші місяці війни цивільні громадяни змушені були ховати загиблих близьких та родичів у братських могилах, часто без трун, загорнутих лише в простирадла або легенькі ковдри (Чернігів², Маріуполь, Харків, Лисичанськ). В окремих містах та населених пунктах цивільні здійснювали поховання на прибудинкових територіях (у квітниках, на дитячих або спортивних майданчиках) із встановленням надмогильних хрестів та іменних табличок з датою смерті, виготовлених із підручних матеріалів. Так, промовистою для всього світу стала публікація в Інтернеті подвійної могили матері та сина-підлітка з Ірпеня, а також записки мешканця Маріуполя зі схемою місця поховання матері адресата. У разі смерті громадян у лікарнях міст, що перебували в облозі (Маріуполь)³, до тіл немовлят клали іконки як ідентифікатори православних душ (відеоряд працівни-

ка мариупольського моргу при міській лікарні). Відспівування тіл загиблих українців у перші тижні широкомасштабного вторгнення росіян були унеможливлені через постійну загрозу ворожих обстрілів.

Шокуючим для ХХІ ст. є доля оточеного та захопленого Маріуполя, коли під постійними обстрілами родичі не просто не могли поховати покійника за усталеними обрядами на кладовищі, а навіть виявити свою жалобу, оскільки пересуватися містом було дуже небезпечно, і померлий залишався без комплексу передпоховальних обрядодій. У мережу потрапило фото дверей квартири багатоквартирного будинку одного з мікрорайонів міста, де на зовнішній стороні написано приблизну дату смерті літньої мариупольчанки Карякіної Валентини Опанасівни. В інших випадках сусіди ховали вбитих і залишали для родичів покійного записки-схеми або написи на стінах квартир із зазначенням місця поховання. Кризова ситуація, у якій опинилися мариупольці внаслідок перманентних обстрілів, та значна кількість загиблих серед цивільного населення міста змусили містян шукати ситуативні місця для складання тіл без фізичної можливості поховання. Прикладом є порожнє на момент широкомасштабного вторгнення відділення Нової пошти № 17 у мікрорайоні Черемушки в Маріуполі. Мешканці прилеглих вулиць переносили туди тіла своїх загиблих сусідів, які пролежали кілька тижнів. Поховати їх змогли лише після припинення масового вогню. За свідченнями очевидців, за відсутності місця в імпровізованому морзі покійників ховали поблизу: «До речі, є світлина. Могили між будівлею Нової пошти ака⁴ морг та домом 35 по [вулиці] Латишева, на газоні. Ці могили пізніше русаки ексгумували та вивезли, але світлина збереглася. І могили ці тому там і були, що цей клаптик землі найближче до будівлі пошти, тому й ховали поряд»⁵. Забігаючи наперед, зауважимо, що саме біля цього стихійного моргу окупанти призначили місце збору цивільних (жінок та дітей) з метою «евакуа-

ції»: «Коли ми йшли до будівлі цього моргу вранці 16 квітня, групою людей з дітьми, тому що росіяни сказали всім переписаним туди прийти... Деякі жінки боялися йти до “небіжчиків”. І чоловіки з наших підвалів, заспокоюючи їх, казали: “Та не хвилюйся, там немає вже мерців ніяких, ми днями всіх винесли та поховали, будівля порожня стоїть”. І ми якось так сприйняли цю думку одразу, що там боятися нема чого. Порожнє воно... Ну, може, брудне. Але без мерців. І коли ми підійшли до нього, був холодний ранок, і запах спочатку не відчувався, вітер крижаний. А потім діти туди забігли і вибігли всі зелені, почали блювати на галявину під парканчиком. Виявилось, що наших загиблих цивільних там і справді немає більше. Там тепер росіяни. Деякі в пакетах, з яких берці стирчать. Пряма на підлозі, покотом. Один на одному. <...> І просто на підлозі лежали трупи, ногами до входу, головою до тих вікон, що виходять на 35 будинку. І на кахельній підлозі потоки цієї мерзеної трупної жижи. Коли вийшло сонце і вітер став тихішим, запах з моргу став нестерпним. З розбитих вікон страшний сморід був. А коли почався обстріл, робити нічого, діти забилися під стінку моргу і стояли, дихаючи цим смородом. <...> Діти наші в їхні юні роки бачили ось це все, на що й дорослому дивитись гидко». Наведений уривок зі спогадів мариупольчанки Інни яскраво ілюструє культурологічну прірву у ставленні до смерті й мертвого тіла українців та загарбників.

В умовах перманентних обстрілів могили облаштовували нашвидкуруч із підручних матеріалів, тіла загортали в простирадла або ковдри. З приходом окупаційної влади росіяни почали проводити масові ексгумації стихійних поховань, проводячи ці дії без дотримання санітарних норм та ризикуючи епідеміологічною ситуацією в місті. Роботу з ексгумації тіл росіяни переклали на місцевих колаборантів. Очевидці в соціальних мережах (*Twitter, Telegram*) повідомляють, що окупанти залучили до спеціальних бригад зачистки місцевих колаборантів та терорис-

тів незаконних збройних формувань. Вони збирали і спалювали тіла замордованих та вбитих унаслідок російського вторгнення жителів Маріуполя. Координував роботу цих груп безпосередньо самопроголошений мер-колаборант Костянтин Іващенко, колишній директор маріупольського крематорію. «Масштабу трагедії в Маріуполі світ не бачив від часів існування концтаборів нацистів. Рашисти перетворили все наше місто на табір смерті. На жаль, моторошна аналогія отримує все більше підтверджень. Це вже не Чечня чи Алеппо. Це новий Освенцим та Майданек. Світ має допомогти покарати путінських нелюдей», – заявив мер Маріуполя Вадим Бойченко. Також він констатував, що за два перші місяці повномасштабного вторгнення росіяни вбили більше цивільних маріупольців, ніж німці за два роки окупації міста під час Другої світової війни. Тіла маріупольчан для перезахоронення звозили на кілька локацій навколо Маріуполя: у райони селищ Виноградне, Старий Крим, Мангуш, а також у межах міста – супутникові знімки зафіксували нову ділянку біля Центрального кладовища. Про використання цих площ під масові поховання свідчать супутникові знімки *Planet*, *Maxar*, які дозволяють побачити поступове збільшення ділянок під траншеї та дають можливість математичного вирахування кількості похованих тіл. Наразі мовиться про десятки тисяч жертв російської воєнної агресії [7]. В останні місяці відбувся стрибок природної смертності через переохолодження (проживання в неопалюваних приміщеннях за низьких температур), несвоєчасне або повністю відсутнє надання медичної допомоги в м. Маріуполь. Сектор поховань біля селища Мангуш уже вдвічі більший за кладовище, яке розміщується поряд, при чому тіла вбитих маріупольців зводять самоскидами, без дотримання ритуальної шани до мерців: так, у селищі Старий Крим у секторі 21 зростають масові поховання щодня, «траншеї, навіть незаколючені труни, частини тіл в коробках. Вже навіть не на всі могили

встановлюють таблички, просто зариваючи як є» [6]. Величезна кількість фільтраційних блок-постів не дає можливості або ускладнює маріупольцям відвідування могил загиблих родичів.

Традиційний обряд поховання передбачає тісну взаємодію між інститутами церкви та сім'ї, а також активну участь громади. Церква виконувала важливу роль на заключному етапі похорону – безпосередньо перед похованням та після нього (служіння панахиди). Добре відомі за етнографічною літературою ритуальні правила, що зберігаються в окремих випадках, які регламентують поведінку членів сім'ї покійного, в умовах війни фактично нівельовані. Близькі родичі самі можуть виконувати ті дії, які, згідно з міфоритуальними нормами, є для них небажаними, оскільки, по-перше, передбачають безпосередній контакт із мертвим тілом, по-друге, вимагають активних дій, що суперечать ритуальному статусу тих, хто найближчий до померлого. Конфлікт традиційності й повсякденних реалій в умовах війни викликає світоглядний дисонанс, психологічну провину перед мертвою близькою людиною. За словами радника мера м. Маріуполь Петра Андрющенка, «окупаційна влада забороняє проводити поховання українських військових, що загиблі під час Битви за Маріуполь. Фактично, це єдині тіла загиблих в місті, що досі лишаються на вулицях, правда, здебільшого в мертвих мікрорайонах міста. <...> Не ховаючись окупанти кажуть, що це “в назидание и устрашение”. Березень, квітень, травень – місяці загибелі. Що з тілами наших Героїв, можете уявити» [6]. Відмови окупаційної влади в дозволі поховати тіла загиблих цивільних – непоодинокі [12]. Так, мешканці Бородянської громади Київської області кілька днів не могли поховати вбиту окупантами 77-річну Ольгу Чередніченко: «Чотири дні не давали поховати маму: стояли поряд із подвір'ям на танку. Мама лежала на подвір'ї у труні. Саму труну мої друзі несли городами, під кулями, із розбомбленого магазину ритуаль-

них послуг. І вона теж була вся в дірках... На четвертий день колишні учні моєї мами прийшли до російських солдатів і дуже просили, щоби дали поховати їхню вчительку... Тоді вони зжалилися...» [5].

Попри таку ситуацію українці в умовах окупації намагаються дотримуватися постпохоронних ритуальних практик, пов'язаних із вшануванням пам'яті померлого. У селищі Старий Крим та інших місцях масових захоронень серед тисяч братських могил трапляються індивідуальні поховання із зазначенням імені та віку покійника на хресті. Хрести типові чотири- та восьмираменні дерев'яні або металеві з реєстровим номером або прізвищем, ім'ям та по батькові. Усі маркери нанесені лише російською мовою. На могили дітей родичі приносять дитячі іграшки, зберігаючи ритуальну традицію: наприклад, на місці поховання трирічної Вероніки Орфиняк рожевий брелок-тваринка, прикріплений до хреста, маркує могилу як дитячу.

Схожу з Маріуполем ситуацію масових поховань зафіксовано і в інших окупованих населених пунктах. Так, лондонська правозахисна організація Центр інформаційної стійкості (CIR) відстежує низку поховань і цвинтарів в окупованих Росією районах, а також у регіонах, поряд з якими перебуває російська армія. Згідно із супутниковими знімками компанії *Planet Lab*, отриманих із 28 лютого до 15 квітня, на міському цвинтарі Херсона з'явилося щонайменше 824 нові могили, що підтверджує жорстоке поводження окупантів із цивільним населенням.

Статистика масових поховань збільшується по мірі звільнення окупованих територій. Так, після звільнення м. Ізюм⁶, 15 вересня 2022 року було знайдено кілька сот тис. цивільних і захисників. «Наразі ми працюємо над ексгумацією тис. військовослужбовців. Потім тіла будуть передані експертам для подальшої ідентифікації осіб загиблих. На жаль, це тільки початок нашої роботи тут, скільки локацій ще буде знайдено на деокупованих територіях, поки

невідомо, але сувора реальність вказує на те, що кількість загиблих в Ізюмі може в рази перевищувати Бучанську трагедію», – заявив Уповноважений із питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин Олег Котенко [4].

Одним з видів збереження пам'яті та вшанування жертв серед цивільних громадян України стали мережеві мартирологи, серед яких «Меморіал: вбиті росією⁷». Цей портал публікує поіменні короткі некрологи про громадян України, яких убили російські загарбники: на чорному тлі чорно-біла світлина загиблого з короткою інформацією – ім'я, професія, місце загибелі. Лаконічність дизайну має за мету створити фокус на персоналізації жертви. Мета «Меморіалу...» – збереження національної пам'яті через інтернет-некролог. Спортивний комітет України запустив сайт-реквієм «Янголи спорту» [11] на вшанування пам'яті спортсменів, загиблих від рук путінських загарбників. У ньому станом на травень 2022 року внесено прізвища 33 представників українського спорту, на 1 вересня – 81-го, а на 16 лютого 2023 року – уже 157 спортсменів: легкоатлетів, футболістів, гімнасток, боксерів, важкоатлетів, веслувальників, кікбоксерів, регбістів, гирьовиків, шахістів, самбістів, біатлоністів. Значну частину інтернет-публікацій присвячено некрологам та сторінкам пам'яті про уродженців малих міст і місцевих громад, уміщених на порталі «Малі міста України» [3].

Сучасними комеморатами вшанування пам'яті загиблих є популярні на Заході інсталяції. Одну з таких влаштував на Галицькій площі у Львові американець Лео Сото, який має досвід подібних перформансів [8]. Його «Стіна пам'яті» розмістилася на звичайній огорожі у вигляді портретів жителів Київщини, убитих російськими військовими. Серед інших – на «Стіні» медійні обличчя: відомого українського фотографа та документаліста Макса Левіна, голови Гостомельської громади Юрія Прилипка, заслуженої артистки України Оксани Швець,

яка працювала в Молодому театрі, соліста балету Національної опери України Артема Дацишина, актора Паші Лі, який віддав свій бронезилет дитині.

Знаковим також є масові акції з принесенням живих квітів, свічок та дитячих іграшок на місця масової загибелі цивільних від російських обстрілів: 27 червня в м. Кременчуці до ТЦ «Амстор», вінничан після ракетного обстрілу 14 липня 2022 року, житлового будинку м. Дніпра 14 січня 2023 року та багатьох інших; маркування пасажирських місць під № 52 у вагонах краматорського евакуаційного потяга (як прокоментували працівники Укрзалізниці, «у пам'ять усіх, хто загинув під час потрапляння російської точки У» 8 квітня 2022 року).

Стихійними меморіалами пам'яті стають місця загиблих захисників і цивільних громадян України, а також дотичні до цих місць локації. Прикладом може слугувати встановлення «народного Меморіалу» [10] бійцям Херсонської ТрО у вигляді пам'ятного хреста в Бузковому парку м. Херсона, які полягли 1 березня 2022 року, захищаючи місто від навали російських окупаційних військ [2]. Меморіал складається з прикріпленого до нижньої частини стовбура дерева, пошкодженого уламком снаряда, хреста, що оздоблений притаманними українській мортальній культурі поминальними атрибутами – рушниками, іконою. Конструкція меморіалу – обламаний стовбур дерева і хрест на його верхівці – несвідомо відсилає до символізму дерева в меморіальній культурі.

Одним з видів комеморативних практик є закріплення в міській топонімії знакових імен. Прикладом може слугувати рішення засідання сесії Васильківської міської ради VIII скликання від 6 вересня 2022 року про перейменування вулиць на честь загиблих льотчиків – Героїв України, або в м. Ізюмі на честь полеглого командира батальйону «Карпатська Січ» (49-го окремого стрілецького батальйону ЗСУ) Олега Куцина, який загинув у боях на Ізюмському напрямку.

За вісім років неоголошеної війни та перші місяці широкомасштабного вторгнення військ РФ в українському суспільстві (поряд зі збереженими локальними традиціями) сформувався сценарій поховання загиблих за незалежність і територіальну цілісність Української держави. Це насамперед «живий коридор» із громадян фактично по всьому маршруту слідування катафалка до місця поховання; супровід державною символікою та тужливою лемківською народною піснею, яка стала символічним реквіємом ще від часів Революції Гідності. Поряд з «Пливе кача...» під час похорону використовують «Мелодію» Мирослава Скорика. Її поширення як реквієму зумовлене виступом Президента України перед світовою громадськістю, який презентував відео зруйнованої війною України самі під цей музичний твір. Використовують також інші мелодії, які набувають функції траурних маршів (наприклад, «Ой полечко, поле туманом повито»).

Аби висловити тугу за загиблою людиною, рідні та близькі в соціальних мережах та на Youtube викладають відео чину поховання. Коментарі таких публікацій рясніють фразами: «Вічна пам'ять», «Біль! Переяславе, тримайся!», «Герої не вмирають! Вмирають вороги!», мають велику кількість «лайків» та поширень, підкреслюючи таким чином повагу до пам'яті воїнів, які боронили Батьківщину і стали мірилом моральних чеснот Громадянина України [9].

Сучасні ІТ-технології дозволяють висловлювати жалобу в новому форматі: як у суспільному, так і приватному порядку, у спільнотах, що не обмежені родинним або дружним колом спілкування. Вибудовуючи віртуальні зв'язки в Інтернеті у формі соціальних мереж, форумів, кола підписників, колег чи знайомих, офіційні або приватні особи створюють свою віртуальну спадщину в Інтернеті в режимі реального часу. Ця спадщина лишається в мережі необмежений час, дозволяючи іншим користувачам висловлювати жалобу та долучатися до

Дитяче поховання. с. Новий Бурлук
Печенізького р-ну Харківської обл.
За: <https://mvs.gov.ua/>

Могила в лісопарковій зоні. м. Буча Київської обл.
За: <https://russiawarcrimes.com/>

Дитяче поховання. м. Старий Крим, АРК.
За: <https://twitter.com/radiosvoboda>

«Похорон-весілля». Іллінецька громада Вінницького р-ну Вінницької обл.
Травень 2022 р. За: <https://armyinform.com.ua/>

Провідна неділя. м. Ірпінь Київської обл.
За: <https://www.unian.ua/>

Похорон військового.
Макарівська громада Бучанського р-ну Київської обл. 12 грудня 2022 р.
За: <https://rupor.com.ua/>

Похорон полеглою воїна (хліб на віку труни).
с. Івачків Здовбицької громади Рівненського р-ну Рівненської обл.
За: <https://www.rivnenews.com.ua/>

спогадів про фігурантів некрологів «емоційними вподобайками» або коментарями під дописами. Тексти некрологів спрямовані на емпатичний відгук читача, орієнтовані на моральні чесноти загиблого; констатують передчасну смерть, а відтак і нездійснення певних життєвих планів. *Шляхетність і рішучість, сміливість та безмежна, неймовірна життєрадісність – саме такими епітетами рясніють офіційні некрологи про загиблих захисників.*

Соціальні катаклізми новітньої історії України, насамперед сучасна російсько-українська війна та пов'язані з нею масштаби масової загибелі людей, не могли не накласти відбиток на ментальність українців. Смерть і поховання в такому контексті

становлять кризову ситуацію (подію) передусім для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий, – локальної, професійної, дружньої та ін. Аналіз фото- й відеоматеріалів, які поширюються мережею Інтернет, дає можливість констатувати активне побутування в сучасному похоронному обряді поховально-поминальних атрибутів, притаманних традиційній українській обрядовості. Насамперед це поминальні хліби, цукерки, рушники (як на надмогильних хрестах, іконах, портретах померлих). Отримана та проаналізована за допомогою етнологічних методів візуальна й наративна інформація дає змогу констатувати, що емпатія в часи війни сягає найвищого рівня: в українців не існує зараз приватного горя, уся жалоба – спільна.

Примітки

¹ За даними офісу Генерального прокурора.

² Як повідомив ВВС голова міськради Олександр Ломако, у Чернігові загинули понад 700 мирних жителів: через три тижні після того, як звідти вибили російських військових, на головному цвинтарі все ще копали нові могили. На частину могил родичі вже принесли квіти, на решті – поки лише ідентифікаційні таблички.

³ Інформація зафіксована у квітні 2022 року, наразі м. Маріуполь під окупацією.

⁴ Ака – це скорочення англомовного виразу «also known as», тобто «відомий як», широко вживається в розмовній мові сучасними користувачами Інтернету.

⁵ URL : <https://t.me/myvijily>.

⁶ Під російською окупацією місто перебувало впродовж 2 квітня – 15 вересня 2022 р.

⁷ Назва країни написана з малої літери навмисно як форма «лінгвістичного спротиву», що наразі розвивається шаленими темпами. Звичні форми – різноманітні неологізми типу «рашист», але є й незвичні. Це написання слів «РФ», «Росія», «росіяни» не просто малими буквами, а нижнім регістром. Візуалізація огиди на порушення людських норм.

Джерела та література

1. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 5. Поховально-поминальні звичаї та обряди / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2020. 464 с.

2. Закревська С. «Пішли на небо бійці тероборони Херсона» : ексклюзивні фото з Бузкового парку, де херсонці вийшли проти російських танків. *Obozrevatel*. 16.11.2022. URL : <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/pishli-na-nebo-bijtsi-teroboroni-hersona-eksklyuzivni-foto-z-buzkovogo-parku-de-hersontsi-vijshli-proti-rosijskih-tankiv.htm> (дата звернення 17.11.2022).

3. Малі міста України. Електронний портал. URL : <https://malimista.in.ua> (дата звернення 16.12.2022).

4. Масові поховання під Ізюмом: «кількість загиблих може у разі перевищити трагедію Бучі». *Радіо Свобода*. 16 вересня 2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/masovi-pokhovannya-pid-izyumom-obstril-khersona/32037554.html> (дата звернення 20.09.2022).

5. Меморіал.ua. URL : <https://www.victims.memorial/people/olga-cherednichenko>.
6. Офіційна сторінка Телеграм радника міського голови м. Маріуполя Петра Андрющенка. URL : <https://t.me/s/andriyshTime> (дата звернення 20.10.2022).
7. Офіційний телеграм-канал ЗСУ. URL : <https://t.me/operativnoZSU> (дата звернення 24.09.2022)
8. Петришин О. Вони загинули через війну: на «Стіні пам'яті» у Львові розмістили фото вбитих мешканців Київщини. *Вечірній Київ*. 7 травня 2022. URL : <https://vechirniy.kyiv.ua/news/66051> (дата звернення 12.05.2022).
9. У Переяславі попрощалися із захисником Андрієм Катковим. Він загинув під Черніговом. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=gXevNTcDjeY> (дата звернення 26.05.2022).
10. У захопленому Херсоні жителі вшановують пам'ять загиблих тероборонівців. *Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України*. 30.05.2022. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3495562-u-zahoplenomu-hersoni-ziteli-vsanovuut-pamat-zagiblih-teroboronivciv.html> (дата звернення 16.12.2022).
11. ЯНГОЛИ СПОРТУ. Реквієм за загиблими українськими спортсменами. URL : <https://yangoly-sportu.teamukraine.com.ua/> (дата звернення 16.02.2023).
12. Gettleman J. Russian Retreat Reveals Signs of an Atrocity in a Ukrainian Village. *The New York Times*. URL : <https://www.nytimes.com/2022/11/29/world/europe/ukraine-russia-pravdyne-grave.html> (дата звернення 30.11.2022).
13. Yermak N. In My Homeland, the Smell of Death on a Summer Afternoon. *The New York Times*. URL : <https://www.nytimes.com/2022/08/08/world/europe/ukraine-war-funeral-death.html?searchResultPosition=2> (дата звернення 25.08.2022).

References

1. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Ethnographic Image of Modern Ukraine. Corpus of the Expeditionary Folklore and Ethnographic Sources. Vol. 5. Funeral Customs and Rites*. NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2020, 464 pp. [in Ukrainian].
2. ZAKREVSKA, Sofiia. "The Fighters of the Kherson Territorial Defense have Gone to Heaven": Exclusive Photos from Lilac Park, where Kherson People Go against Russian Tanks. *Observer*, November 16, 2022 [viewed 17 November 2022]. Available from: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/pishli-na-nebo-bijtsi-teroboroni-hersona-eksklyuzivni-foto-z-buzkovogo-parku-de-hersontsi-vijshli-proti-rosijskih-tankiv.htm> [in Ukrainian].
3. *Towns of Ukraine. On-Line Portal* [viewed 16 December 2022]. Available from: <https://malimista.in.ua> [in Ukrainian].
4. ANON. Mass Burials Near Izium: "A Number of Dead Can Exceed the Tragedy of Bucha for Many Times". *Radio Liberty*. September 16, 2022 [viewed 20 September 2022]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/masovipokhovannya-pid-izyumom-obstril-khersona/32037554.html> [in Ukrainian].
5. *Memorial.ua*. Available from: <https://www.victims.memorial/people/olga-cherednichenko> [in Ukrainian].
6. *Official Telegram Page of the Adviser of the Head of the City of Mariupol Petro Andriushchenko* [viewed 20 October 2022]. Available from: <https://t.me/s/andriyshTime> [in Ukrainian].
7. *Official Telegram Channel of the Armed Forces of Ukraine* [viewed 24 September 2022]. Available from: <https://t.me/operativnoZSU> [in Ukrainian].
8. PETRYSHYN, Olena. They have Gone under because of the War: The Photos of Killed Dwellers of Kyivshchyna are Scattered at the Wall of Memory in Lviv. *Evening Kyiv*. May 7, 2022 [viewed 12 May 2022]. Available from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/66051> [in Ukrainian].
9. ANON. *Pereiaslav has Bided Farewell to the Defender Andrii Katkov. He has Gone under near Chernihiv* [viewed 26 May 2022]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=gXevNTcDjeY> [in Ukrainian].
10. ANON. The Inhabitants of Occupied Kherson Commemorate the Dead Fighters of the Territorial Defense. *Ukrinform. Mixed Media Platform of the Foreign Languages Broadcasting of Ukraine*. May 30, 2022 [viewed 16 December 2022]. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3495562-u-zahoplenomu-hersoni-ziteli-vsanovuut-pamat-zagiblih-teroboronivciv.html> [in Ukrainian].
11. ANON. ANGELS OF SPORT. Requiem for the Dead Ukrainian Sportsmen [viewed 16 February 2023]. Available from: <https://yangoly-sportu.teamukraine.com.ua/> [in Ukrainian].
12. GETTLEMAN, Jeffrey. Russian Retreat Reveals Signs of an Atrocity in a Ukrainian Village. *The New York Times*. November 29, 2022 [viewed 30 November 2022]. Available from: <https://www.nytimes.com/2022/11/29/world/europe/ukraine-russia-pravdyne-grave.html> [in English].
13. YERMAK, Natalia. In My Homeland, the Smell of Death on a Summer Afternoon. *The New York Times*. August 08, 2022 [viewed 25 August 2022]. Available from: <https://www.nytimes.com/2022/08/08/world/europe/ukraine-war-funeral-death.html?searchResultPosition=2> [in English].